

A népiek ébresztése

Szabó Zoltán nyomában

Mai előadásom tulajdonképpen egy nagy, A4-es lapokból összehajtogatott trójai faló: arra vállalkozom, hogy Szabó Zoltán és a népi mozgalom érintkezési pontjainak bemutatásával becsempésszem az utóbbit, ha nem is feltétlenül a demokratikus hagyományok közé – bár őszintén szólva, úgy vélem, ott a helye – de visszaadjam ennek a sokakat megmozgató, nem specifikusan magyar, de számos hazai specifikummal rendelkező eszmerendszernek az őt megillető jogokat. Úgy gondolom, hogy a rendszerváltás óta sok jogos és sok igaztalan bántás érte a népieket, ám úgy tűnik, hogy az utóbbi időben, gondolok itt, elsősorban György Péter vagy Tamás Gáspár Miklós egyes publicisztikáira, illetve Csoóri Sándor búcsúztatására, mintha kiegyensúlyozottabb vélemények is napvilágot látnának a népi mozgalomról: különös tekintettel egyes tagjainak irodalmi munkásságára, illetve a népiek szociális érzékenységre. És arra, hogy szociografikus igényükből mennyi ültethető át a mába.

Előjáróban szükséges tisztázni néhány félreértést: a népi mozgalom harmincas évek eleji felfutása és az általuk kifejtett irodalmi-szociográfiai munkásság éppen hogy *nem* valamiféle ideális falukép, a hagyományos paraszti társadalom visszatérésnek szorgalmazása volt. A népiek programja éppenséggel a hagyományos paraszti társadalom felbomlására válaszul született. Nem nosztalgia vagy giccses parasztromantika tehát, hanem válságjelenség és az arra való reflexió. És ha a jelenre kacsintok, úgy gondolom, válságnak ma sem vagyunk híjával. Ha Szabó Zoltán Tardi helyzetére gondolunk, az sem más, mint egy rettenetesen keserű látlet a Matyóföld nyomoráról, az elmúlás konstatálása. Ne feledjük, hogy ezzel csaknem egyidőben a két világháború közötti Magyarország idegenforgalmi propagandája nem szűnt meg a matyó népviseletet reklámozni, amelyet helyi értelmiségiek egy csoportja a húszas évek közepén nyilvánosan elégetett Mezőkövesd főterén, mert jól látta, hogy annak megvásárlása a kiházasítandó menyasszony családját évekre nyomorba dönti és hozzájárul a vidék pauperizációjához. (Zárójelben jegyzem meg, hogy az efféle, rendszereken átívelő matyókultusz a XIX. század végének háziipar-kultuszával kezdődött, de branddé válása pontosan meghatározható: 1922-ben a keleti parti Vassar College hallgatóinak magyarországi látogatása vezetett a matyók közé és tette Mezőkövesdet, a Hortobágy és később Bugac mellett Magyarország arcává, az IBUSZ és a MÁV utazási magazinjaiban a frivol púderhirdetések oldalszomszédjává).

És az említett parasztromantika kapcsán jegyzem meg, hogy – bár nyilván vannak kivételek, gondoljunk Veres Péterre, Sinka Istvánra vagy Szabó Pálra – a népi írók, politikusok csoportja nagyon sok esetben nem a parasztságból jött, legalábbis nem annak az alsó rétegéből – az elméletalkotók semmiképpen. Illyés Gyula, Gulyás Pál, Féja Géza, Kodolányi János, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Németh László szociológiailag a középosztály alsó részéből jöttek, tanár-, mérnök-, vasutas- uradalmi kovács- vagy kulcsárgyerekek voltak vagy azok közül a kisegyzisztenciák közül kerültek ki, akiket egyébként pont Németh írt le például a Medve utcai polgáriban. Ez bizonyos értelemben logikus: neveltetésük, iskoláik kiemelték őket abból a

tömegből, amelynek szószólóik szegődtek. És ezért ők voltak azok, akik szólhattak mások helyett, akiknek ez nem adatott meg.

Azt is fontosnak tartom megjegyezni, hogy a közéleti diskurzusban a népiekhez kötődő, sokszor valóban szerencsétlen és rossz megfogalmazásokat (hígmagyar, mélymagyar, stb) mára a politika és főleg a politikai publicisztika oly mértékben eltorzította, hogy még nyomokban sem emlékeztetnek az eredeti – megint hangsúlyozom: szerintem bűnösen elhibázott – jelentésükre.

Harmadsorban pedig fontos látnunk a népiekben, akiket rendszeresen ér a vád, hogy Gömböstől Révai Józsefen át Kádár Jánosig vagy éppen Pozsgay Imréig mindenkivel „lepaktáltak” a hatalomért, hogy meglehet: a demokratikus vagy politikai szabadságjogok követelését náluk esetenként megelőzte a „sorskérdések” (itt, ez remélem érződik, kicsit kevesebb az idézőjel, mint az előzőekben) rendezése: a parasztság felemelése, a földreform, a középosztály felfrissítése. Lehet elítélni ezért őket, én úgy gondolom, hogy ez egy politikai stratégia is lehet, a kiegyezés állandó keresése: hamis illúzió, de sokszáz év magyar történelme példa arra, hogy akár sikeres is lehet. Ezeket a kiegyezési kísérleteket persze csaknem mindig csalódás követte. Ugyanis a népieket nem is feltétlenül a politika felől kell megítélni, abban tulajdonképpen sohasem voltak sikeresek sem a Nemzeti Parasztpárt, sem a Petőfi Párt, sem az MDF nem lett az ő pártjuk, vagy nem lett sikeres a politikai küzdőtérén. A népiek alapvetően nem szerették a pártokat. Úgy vélték, a pártok megosztják a nemzetet, az üres jelszavak elterelik a tömegeket a nagy céloktól: ez az elit- és pártellenességük valóban közelíti őket a tucatnyi populizmusdefiníció valamelyikéhez. Az apolitikusságuk (de nem programnélküliségük) egyébként már a kortárs szemlélőket is dühítette: emlékeztet Ignotus Pál bonmot-ja a Darvas Józseftől Erdélyi Józsefig egymást kézen fogva, láncban vezető csoportról. Hálózatban való működésük ellenére a Horthy-korszakban gyakorlatilag végig a margón voltak. És egyébiránt a legélesebb és ma már nehezen rekonstruálható értelmű és tartalmú vitájukat a tökéletesen félrevezető nevű urbánusokkal – bizonyos értelemben célszerűbbnek tartom egy másik specifikusan magyar eszmeáramlat, a polgári radikálisok második és harmadik nemzedékéről beszélni – tulajdonképp két margó lévő csoport vívta, jobb ügyekhez méltó elszántsággal. Úgy gondolom, hogy ellentéteik legvégső soron egy sorrendi vitából származnak: *előbb* földosztás, tehetségmentés, középosztályi reform, a neobarokk társadalom lebontása és „magyarabbá tétele”, (akármit is jelentsen ez), és *utána* demokratikus jogok, szabadság és a közjogi átalakulás, vagy pedig fordítva, és az utóbbi majd automatikusan meghozza az előbbit. Abban, hogy a Horthy-rendszer autoriter, áporodott és megújulásra, illetve szociális reformra képtelen, aligha volt köztük vita.

Ez az a közeg, amelybe Szabó érkezik a harmincas évek legelején: a kegyesrendi gimnáziumban egyszerre társa Boldizsár Iván, Örkény István, Thurzó Gábor és Teleki Géza, illetve Zakar András, Mindszenty személyi titkára és a sumér-magyar nyelvrokonítás későbbi elkötelezett harcosa. Megannyi tanulságos huszadik századi magyar értelmiségi pálya. Kissé diákújságíró indulása után Szabó kezdeti hangütése például az 1932-es *Herceg hátha megjön a tél is!* című cikkében határozottan szabódezsői. (Még akkor is így gondolom, ha Szabó Dezső az emlékezések szerint szentori hahotára fakad, amikor elébe tárják a *Névtelen Jegyző* című irodalmi lap első számát, és nem egészen bankszerű kifejezésekkel minősíti a

nagynevű szerzőket, köztük Illyést és Karinthy Frigyeset.) Ugyanakkor az egyébként jobbra református népiek ellenében ő ekkor sem szűnik meg publikálni a korabeli reformkatolicizmus lapjaiban, és bár hitének mélységéről nem vagyok jogosult nyilatkozni, úgy vélem, a népiek egy részétől eltérő attitűdje (franciássága, szelídsége, ugyanakkor hajlíthatatlansága, az öregcserkész mozgalom melletti kitartása, hűsége egyes idoljaihoz) talán ennek az indíttatásnak is betudható. Elképesztő mennyiségű, és Gyurgyák János, Kenedi János, András Sándor és Czigány Lóránt által szépen feltárt publicisztikai munkássága olyan utat mutat, amely – ha Szabó idősebb valamivel – irányadó lehetett volna az egész népi tábor számára. Elképesztően fiatalon, 24 évesen írja meg a *Tardi helyzetet*, 26 évesen a *Cifra nyomorúságot*: mindkettő meglepően érett és a magyar próza legszebb hagyományait folytató mű. Nem hibázik a népiekre, de általában az egész korabeli értelmiségre jellemző szociográfiai érdeklődés, sem az éles társadalomkritika (elgondolkodtató az is, hogy míg az első mű nyilván a paraszti világ pusztulásának lenyomata, a másodikban már lényegesen nagyobb szerepet kap a – sokszor szlovák vagy német eredetű – középosztály kritikája, nem származásuk, hanem éppenséggel túlzó sovínisza alapállásuk miatt, és a népiek közül az elsők között pendíti meg az ipari munkásság sorsát is könyvében. A látószög immár nemcsak a parasztságra fókuszál.). És míg mások, így Kodolányi János elkezdnek a jobboldal felé tájékozódni, 1938-1939 Szabó számára fordulópont, ahogy erre életművének kutatója, Noszkai Gábor is rámutatott. A fokozódó veszélyérzet viszi az első zsidótörvény ellen tiltakozó aláírók közé, és indíttatja meg vele a Szellemi honvédelem sorozatát az 1938 augusztusában induló *Magyar Nemzet* hasábjain. Szabó ebben a küzdelemben olyan messzire nyúlik vissza, amennyire csak lehet: ez a korszak talán az utolsó a magyar történelemben, amikor a koraújkornak, a fejedelmi Erdélynek közpolitikai fontossága lesz. Zrínyi, Bethlen Gábor, Pázmány Péter és Rákóczi, nyilvánvaló politikai áthallások mellett a „magyarabb magyarság” és a „szellemi honvédelem zászlóvivői” lesznek. 1939-es francia kormányzati ösztöndíja pedig a Harmadik Köztársaság utolsó pillanatait mutatja meg neki, hasznos ismeretségeket hoz, és a német előrenyomulás elől dél felé bicikliző írónak bőven volt ideje elgondolkozni azon, mit ér a demokrácia, a kultúra, és a „parlamentáris ország” (egy levelében így nevezi az 1940-es Magyarországot) a totalitásra törekvéssel szemben.

Bár még csak huszonnyolc éves, eszmei alapozása már készen van, és tulajdonképpen nem sokat változik a rákövetkező negyven évben. Ahogy arra nagyszabású szintézisében Gyurgyák János is rámutatott, Szabó politikai gondolkodásában a nemzet és a haza az alapvető fogalmak. Bár halkan, de osztozik a népiek idegenkedésében a politikai pártoktól, és a nemzetet egész életében megpróbálja leválasztani az államról. Renannak a közös emlékek-közös terv kettősségét vallja csaknem egész életében és az egyébként három kötetesre tervezett Szerelmes földrajz – amellet, hogy a táj és az ember egymásrataltsága és a táj társadalomalakító szerepéről vallott nézetei nagyban tükrözik a korabeli politikai földrajz, nem utolsósorban Teleki Pál hatását, a nemzeti kereteket kultúrával és főleg irodalommal tölti ki. Éspedig a legmodernebbel: Radnóti és József Attila már 1942-ben részesei az általa felállított kánonnak. Szabó nem tudott mit kezdeni a korszak hivatalos nacionalizmusával, de a „szerződéses nemzet” rideg, állampolgári fogalmával sem. A népiek egy részétől eltérően sohasem biologizált (mint például az orvos végzettségű Németh László), a nemzetet lelki-szellemi egységként fogta fel, amely felette áll pártoknak, jobb- és baloldálnak és felette áll

az államnak is, és elsősorban a közös múlt és a kultúra tartja meg magyarnak. Ezért például 1956-ot sem egyszerűen felkelésnek látta Szabad Európa Rádióban és a BBC magyar adásának írt rádiókommentárjaiban, hanem világtörténelmi eseménynek, az antitotalitarizmus kiemelkedő pillanatának és egy új magyar nemzet születésének. Jóllehet ezeket az eseményeket ő már a „küszöbről” nézte végig: diplomatapályájának 1949-es feladása után felnőtt élete második felét immár végleges emigrációban töltötte. Soha nem tért haza, szívósan elzárkózott a hivatalos Magyarországgal való kapcsolatfelvételtől; és a száműzetésben sem tagadta meg harmincas évekbeli önmagát. Itt is fel-feltámadó reménnyel vetette magát a Magyar Írók Szövetsége Külföldön vagy a Szepsi Csombor Kör munkájába, ahogy korábban is számos nemzedéki szerveződésnek volt tagja. Én úgy érzékelem, hogy ezek a kezdeményezések már a hatvanas évek közepétől jelentőségüket veszítik a számára: londoni, majd josselin-i élete az új család boldogsága megalapozását jelentik. Emellett egy új magyar nemzeti szintézisbe fog bele, ez lesz a *Diaszpóranemzet*, amely csak torzóban maradt ránk.

Miközben öröksége főleg könyvei formájában maradt velünk, és Bibó mellett ő a másik népi, akit például az 1989-es SzDSz politikai nyilatkozata szellemi elődként említ, a népiek nem jártak jól a rendszerváltás alatt és után. Miközben kiterjedt értelmiségi hálózatot működtettek az államszocializmus alatt, és szívós harcot folytattak olyan sorskérdések ügyében, mint a kisebbségi magyarok sorsa, a népességfogyás (mert az eredeti issue-t alkotó parasztság eltűnt vagy totálisan átalakult), úgy tűnik, hogy ezt a befolyást nem tudták politikai befolyásra konvertálni. A kudarc okai sokrétűek, nyilván szerepel köztük a nemzetközi kitekintés, a társadalomtudományi érzékenység és a nyelvtudás hiánya – ami azért is különösen fontos, mert a külföld számára elmagyarázni azt a specifikumot, ami a népiek programját jelentette, nem volt egyszerű, és kevesen voltak erre képesek. És minden bizonnyal ide tartozik a politikától, a szervezeti munkától való ösztönös idegenkedés is, valamint a népiek képtelensége arra, hogy 1945 vagy éppen 1989-1990 után újra- és végiggondolják a maguk küldetését és helyét, és levonják a következtetést az elkövetett hibákból. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy tagadhatatlan irodalmi értékein túl a népiek, és azon belül Szabó Zoltán programja a mának is üzen(het): a sok vitát kiváltó írásokból az elesettekkel szembeni őszinte empátia, egy újfajta nemzetfogalom megalkotásának kísérlete és a kulturális elemekkel kitöltött hazafogalom az amelyet továbbgondolhatónak tartok, és legjobb képviselőit méltónak a figyelmünkre.

„Nekem a haza és az ország csak az emberek, abban gondolkozom, nem topográfiaiban” – mondta Szabó Zoltán utolsó interjújában, és az egyetlen, amelyet az államszocialista Magyarország hivatalos televíziójának adott – ráadásul interjúvolója a volt állambiztonsági tiszt, Radványi Dezső volt. Szomorú parabola, de mégis. Olyan sok emlékünknem maradt róla: egy, a közelmúltban diákhiány miatt bezárt általános iskola Tardon, egy emléktábla a Visegrádi utcában. De itt vannak a könyvek, és itt van valamiféle, mindenben átívelő rokonszenv Szabó iránt. Amikor néhányan neszét vették ennek az előadásnak, úgy érezték, cikkeket kell küldeniük nekem, el kell mondaniuk, ők mit gondolnak Szabó Zoltánról; a lehető legkülönbözőbb emberek. Mintha egy csendes földalatti összeesküvés részesei lennénk, egy titkos tudás beavatottjai (én nem, én csak kapargatom ezt a tudást), a Hálózat tagjai, akik

tisztában vannak az igazi értékekkel. Bár ő is szeretett volna minél szélesebb közönséghez szólni, azt hiszem ez az összeesküvés tetszene neki.

Köszönöm, hogy meghallgattak.